

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i06.027>

ABU ALI IBN SINO – QOMUSIY ALLOMA

Abduraximova Maftuna Maxammadjon qizi

Namangan davlat universiteti

Tarix yo‘nalishi talabasi mabduraximova050@gmail.com

Ilmiy rahbar: Madraximov Zoxid Sharofovich

Namangan davlat universiteti professori, tarix fanlari nomzodi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq Renessansining yorqin namoyandasi, buyuk qomusiy olim Abu Ali ibn Sinoning hayot yo‘li va boy ilmiy merosi tizimli ravishda tahlil qilingan. Alloma yashagan X – XI asrlarda O‘rta Osiyo hududidagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhit ko‘rib chiqilib, uning dunyoqarashi shakllanishiga antik G‘arb va o‘rta asrlar Sharq mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr Forobiyning ko‘rsatgan ta’siri asoslab berilgan. Maqolada Ibn Sinoning falsafiy konsepsiyalari, infeksiyon kasalliklar diagnostikasi va bemorga individual yondashish tamoyillari, shuningdek, geologiya va botanikaga oid tabiiy-ilmiy qarashlari hamda adabiy-she’riy merosi yaxlitlikda tadqiq etilgan. Olimning gumanistik g‘oyalari va integral yondashuvi zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti uchun hamon dolzarb yo‘lchi yulduz ekanligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: Ibn Sino, Sharq Renessansi, “Kitob ash-shifo”, qomusiy olim, falsafa, qizamiq, mineralogiya, Urjuza, adabiy meros.

Аннотация. В данной статье системно анализируются жизненный путь и богатое научное наследие великого ученого-энциклопедиста Восточного Ренессанса Абу Али ибн Сины. Рассматривается социально-политическая и культурная среда X–XI веков, в которой жил ученый, и обосновывается влияние античных западных и средневековых восточных мыслителей, в частности Абу Насра аль-Фараби, на формирование его мировоззрения. В статье комплексно исследуются философские концепции Ибн Сины, его принципы диагностики инфекционных заболеваний и индивидуального подхода к пациенту, а также естественнонаучные взгляды в области геологии и ботаники, и его литературно-поэтическое наследие. Показано, что гуманистические идеи и интегральный подход ученого до сих пор остаются актуальным ориентиром для развития современной науки.

Ключевые слова: Ибн Сина, Восточный Ренессанс, «Китаб аш-Шифа», ученый-энциклопедист, философия, корь, минералогия, Урджуза, литературное наследие.

Abstract. This article systematically analyzes the life path and rich scientific heritage of Abu Ali ibn Sina, the great encyclopedic scholar of the Oriental Renaissance. The socio-political and cultural environment of the 10th-11th centuries in which the scholar lived is examined, and the influence of ancient Western and medieval Eastern thinkers, particularly Abu Nasr al-Farabi, on the formation of his worldview is substantiated. The article comprehensively investigates Ibn Sina's philosophical concepts, his principles of infectious disease diagnosis and individual approach to patients, as well as his natural-scientific views in geology and botany, and his literary and poetic heritage. It is demonstrated that the scholar's humanistic ideas and integral approach remain a relevant guiding star for the development of modern science.

Keywords: Ibn Sina, Oriental Renaissance, “Kitab al-Shifa”, encyclopedic scholar, philosophy, measles, mineralogy, Urjuza, literary heritage.

KIRISH. Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida ilm-fan, falsafa va tibbiyot rivojiga fundamental hissa qo‘shgan buyuk siymolar orasida Abu Ali ibn Sino alohida o‘rin tutadi. Sharq Renessansining yorqin namoyandasi bo‘lgan bu allomaning qoldirgan boy ilmiy merosi nafaqat o‘z davri, balki asrlar davomida Sharq va G‘arb tamaddunining harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib xizmat qildi. Ibn Sino ensiklopedik olim sifatida falsafa, tabobat, mantiq, astronomiya va matematika kabi 20 dan ortiq sohalarda chuqur izlanishlar olib borgan va ilm-fanning metodologik asoslarini yaratgan. Xususan, uning tibbiyot sohasidagi asarlari Yevropa universitetlarida asrlar davomida asosiy darslik sifatida o‘qitilib, zamonaviy klinika va farmakologiya tizimining poydevorini shakllantirgan. Allomaning falsafiy qarashlari esa antik davr falsafasini islom tafakkuri bilan sintez qilib, o‘rta asrlar sxolastikasi va keyingi davr Yevropa ratsionalizmiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqotda tarixiy-qiyyosiy tahlil, manbashunoslik, biografik va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanilgan. Asosiy manbalar sifatida Abu Ali ibn Sinoning boy ilmiy merosi, shuningdek, alloma hayoti va ijodiga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar, jumladan Namozov B., Jumayeva N.A., Irisov A., Matkarimova S.M., Otahojayev A. kabi mualliflarning ishlari tahlilga qilingan. Shuningdek, manbalarda keltirilgan ma’lumotlar qiyosiy o‘rganilib, allomaning ilmiy merosining turli jihatlari yoritilgan.

NATIJALAR

Abu Ali ibn Sino yashab ijod qilgan davr, ya’ni X asrning oxiri – XI asrning birinchi yarmi (980 – 1037-yillar) Markaziy Osiyo va butun Sharq tarixida “Islom oltin davri” hamda “Birinchi Sharq Renessansi” deb nom olgan yuksak madaniy va ilmiy ko‘tarilish davriga to‘g‘ri keladi. Bu davr mintaqada siyosiy inqirozlar va sulolaviy urushlar avj olgan bir paytda, g‘aroyib tarzda ilm-fan va falsafaning mislsiz darajada gullab-yashnashi bilan xarakterlanadi. Ibn Sino tug‘ilib voyaga yetgan yillarda Movarounnahrda poytaxti Buxoro bo‘lgan Somoniylar davlati

hukmronlik qilayotgan edi. Somoniy hukmdorlarining aksariyati ilm-fan va madaniyatga katta homiylik ko‘rsatganlari sababli, Buxoro butun Islom dunyosining eng yirik intellektual markazlaridan biriga aylanib, bu yerda o‘sha davrning eng boy va nodir kutubxonasi – “Sivon al-hikma” (Hikmatlar xazinasi) shakllangan edi. Yosh Ibn Sino aynan shu boy kutubxonada qadimgi yunon faylasuflari Aristotel va Platon asarlarini, hind matematikasi hamda o‘zidan oldin o‘tgan Al-Xorazmiy va Al-Farobiy kabi qomusiy olimlarning ilmiy merosini chuqur o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Abu Ali Ibn Sino o‘z davrining barcha ilg‘or ta’limotlarini, xususan, qadimgi hind, yunon, arab va Markaziy Osiyodagi ilk Uyg‘onish davri ilmiy merosi bilan chuqur tanishadi, ularni o‘z dunyoqarashida umumlashtiradi. U o‘zidan oldin yashab o‘tgan Sharq olimlari, vatandoshlari: al-Xorazmiy, al-Kindiy, ar-Roziy, Forobiy asarlari bilan birga, yunon olimlari: Galen, Gippokrat, Evklid, Arximed, Pifagor, Porfiri, Platon, Aristotel asarlarini ham chuqur o‘rganadi. Ayniqsa, Forobiyning asarlari uning falsafiy va ijtimoiy qarashlariga katta ta’sir ko‘rsatadi. Natijada, Abu Ali Ibn Sino tibbiyot, falsafa, qator tabiiy-ilmiy fanlar, ijtimoiy-gumanitar bilimlar, sohalarida, falsafiy mazmundagi badiiy adabiyot sohalarida bo‘yicha ham ko‘plab asarlar muallifi, mashhur qomusiy olim bo‘lib etishadi [1. 138-b.].

Ibn Sinoning buyukligi faqatgina turli manbalardan ma’lumot to‘plaganida emas, balki Sharq va G‘arb ilmiy tafakkurini, ya’ni antik yunon falsafasini islom madaniyati hamda hind, arab va Turon xalqlari tajribasi bilan mukammal darajada sintez qila olganidadir. Ayniqsa, Ibn Sinoning falsafiy merosida Abu Nasr Forobiy asarlarining ta’siri katta hisoblanadi. Tarixiy manbalardan ma’lumki, Ibn Sino Aristotelning murakkab falsafiy konsepsiyalarini aynan Forobiy sharhlari yordamida to‘liq anglab yetgan va bu uning mantiqiy hamda falsafiy tafakkuri rivojida bosh ko‘prik vazifasini o‘tagan. Bir vaqtning o‘zida Gippokrat va Galenning tibbiy qarashlarini, Evklid va Arximedning aniq fanlardagi qonuniyatlarini hamda Aristotel falsafasini bitta ongda birlashtirib, ulardan mutlaqo yangi intellektual tizim yarata olish o‘sha davr uchun mislsiz fenomendir. Bu holat allomaning nafaqat tor doiradagi amaliyotchi shifokor, balki keng qamrovli fundamental va ensiklopedik olim bo‘lib yetishganini to‘liq isbotlaydi hamda yozilayotgan ushbu ilmiy maqolaning nazariy poydevorini yanada mustahkamlab, uning ilmiy qimmatini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Ibn Sino zamonasining yetuk shoiri ham bo‘lgan. U Sharq, xususan, fors poeziyasida ruboiy janrining asoschilaridan biri bo‘lib, ruboiylari o‘zida chuqur falsafiy xulosalarni ifodalaydi. Ibn Sino arabcha qit‘alar ham yozgan. Ibn Sino tabobat masalalarini ommabop holda nazm bilan izohlovchi “Urjuza” nomli tibbiy asar yaratgan [2. 107–b.].

Ibn Sinoning nafaqat quruq faktlar va formulalar bilan ishlaydigan tabib yoki faylasuf, balki yuksak badiiy tafakkur va estetik did sohibi bo‘lganini uning she’riy merosi yaqqol ko‘rsatib beradi. Allomaning fors-tojik poeziyasida ruboiy janrining asoschilaridan biri sifatida tan olinishi va o‘z ijodida murakkab falsafiy xulosalarni to‘rt qator she’rga sig‘dira olgani uning lirik mahoratidan dalolat beradi. Uning ruboiylari keyinchalik Umar Xayyom kabi buyuk

aylasuf-shoirilar ijodining shakllanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri zamin yaratgan. Shu bilan birga, olimning arab tilidagi she‘riy qit‘alari o‘sha davr intellektual elitasining madaniy tilini mukammal egallaganini ko‘rsatsa, bu asarlarning bugungi kunda o‘zbek va rus tillariga tarjima qilib nashr etilgani alloma merosining umumbashariy qimmatini isbotlaydi. Ayniqsa, tibbiyot qonuniyatlarini ommabop va tushunarli tilda, nazm iplariga tizib bayon etgan “Urjuza” asari ilmfan tarixida mutlaqo o‘ziga xos uslubdir. Bu asar quruq va murakkab tibbiy terminlarni yod olishni osonlashtirish maqsadida she‘riy vaznga (rajaz bahriga) solingan bo‘lib, Ibn Sinoning darslik yaratish borasidagi yuksak pedagogik va metodik mahoratini namoyish etadi.

Ibn Sino suvchechak va qizamiqni kasallik sifatida birinchi bo‘lib tavsif etgan edi. Ungacha yunon mediklari buni bilmas edilar. U o‘sha davrda tarqalgan chechakning davolash metodlari va profilaktik ishlar rejasini tuzib, qizamiqni davolash va simptomlarini belgilab chiqadi. U kasal yotgan xona havosini yangilab turish, ba‘zi-ba‘zida sandal daraxti yog‘ochini tutatib turishni ta‘kidlaydi. Davolash ishlarida u kamfora (o‘ziga xos o‘tkir hidli, rangsiz kristall modda bo‘lib, tabiatda kamfora dafna daraxti efir moyida uchraydi) ishlatish, xushbo‘y meva sharbati, gulob, qatiq, suv omuxta qilingan sirka ichirish, achchiq bodom dori bo‘lishi mumkinligini, meva va rezavorlar berib turishni tavsiya qiladi. Lekin Ibn Sino davo jarayonida har bir dard, kasallikka alohida yondashish masalasini o‘rtaga tashlaydi. U kasal odam yoshi, yashash sharoiti, iqlimi, kasb-kori, kasallikka olib kelgan sabablarni o‘rganish zarurligini aytadi. Shu bilan birga, Ibn Sino unday sharoitda inson organizmi qancha muddat ma‘lum bir dardga chalingan-chalinmaganligi va bu dard unda yuz bergan boshqa kasallik oqibati bo‘lgan-bo‘lmaganligi kabi masalalarni o‘rtaga tashlaydi [3. 101–bet]. Allomaning suvchechak va qizamiqni mustaqil kasalliklar sifatida ajratib, ularning klinik simptomlarini antik davr yunon tabiblaridan tubdan farqli ravishda birinchi bo‘lib mukammal tavsiflagani uning differensial diagnostika sohasidagi yetukligini isbotlaydi. Ibn Sinoning bemor yotgan xonani shamollatish hamda sandal daraxti tutatish orqali havoni tozalash tavsiyasi o‘sha davr uchun yuqumli kasalliklarga qarshi kurashda profilaktika va sanitariya-gigiyena qoidalarining ilk ilmiy asoslarini tashkil etgan. Davolash jarayonida kamfora, meva sharbatlari, gulob va sirka kabi tabiiy antiseptik hamda quvvat beruvchi vositalarni qo‘llashi uning farmakologik qarashlari naqadar tabiatga uyg‘un va amaliy bo‘lganidan dalolat beradi. Ayniqsa, matnda allomaning har bir bemorga individual yondashish tamoyili – insonning yoshi, yashash muhiti, iqlimi, kasb-kori va xastalik kelib chiqish sabablarini kompleks o‘rganish talabi zamonaviy tibbiyotning eng oliy qoidalaridan biri hisoblanadi.

Yuqorida qayd etilganidek, Abu Ali ibn Sino falsafa sohasida ham faoliyat olib borgan. Ibn Sino o‘zining “Mantiq-ul-mashriqiyyin” (“Sharqchilar mantig‘i”) asari muqaddimasida Aristotel falsafasiga qaraganda o‘z falsafiy qarashlarimng yangiligi va o‘ziga xosligini ta‘kidlaydi. Olimning bizgacha yetib kelgan umumiy falsafaga oid asarlari quyidagilar:

1. “Kitob ash-shifo”. Allomaning eng yirik falsafiy asari hisoblanadi, uni o‘z davrining ilmiy qomusi desa bo‘ladi.

2. “Kitob an-najot” (“Najot kitobi”). Bu kitobda “Kitob ash-shifo”ning mazmuni qisqartib bayon etilgan.

3. “Al-ishorat-va-tanbihot” (“Ishoralar va tanbihlar”). Bu Ibn Sinoning eng so‘nggi yirik asari bo‘lib, unda olim falsafaning asosiy masalalarini qisqa iboralarda bayon etgan.

4. “Donishnoma” (“Bilim kitobi”). Bu Ibn Sinoning fors-dariy tilida yozilgan falsafiy asarlaridan eng muhimi hisoblanadi [4. 36–b.].

“Kitob ash-shifo” asarining o‘sha davr uchun chinakam intellektual qomus vazifasini o‘tagani va falsafiy masalalarni tabiiy fanlar yutuqlari bilan o‘zaro sintez qilgani olimning ensiklopedik salohiyatini isbotlaydi. “Kitob an-najot” va uning so‘nggi yirik asari bo‘lmish “Al-ishorat-va-tanbihot”da murakkab g‘oyalarning qisqa, lo‘nda va mukammal iboralar orqali bayon etilishi Ibn Sinoning o‘ziga xos falsafiy uslubini namoyish etadi. Ayniqsa, falsafiy asarlarning an‘anaviy arab tilidan tashqari, jonli xalq tiliga yaqin bo‘lgan fors-dariy tilida “Donishnoma” nomi bilan bitilishi allomaning o‘z o‘lkasidagi ilm-fan va falsafani xalqchil va ommabop qilishga intilgan ma’rifatparvarlik xarakterini ochib beradi.

Ibn Sino “Kitob ash-shifo”ning tabiiy fanlarga oid qismida ba’zi geologik jarayonlar xususida ilmiy, nazariy xulosalarini berdi. Bunga yaqin qarashlar ma’danshunoslikka oid “Al-af’ol val-infiolot” (“Ta’sir va ta’sirlanish”) asarida ham uchraydi. “Kitob ash-shifo”ning “an-Nabot” (“O‘simliklar”) qismida esa o‘simlikshunoslik, o‘simliklar turlari, ularning paydo bo‘lishi, oziqlanishi, tuzilishi, ko‘payishi, atamaları haqida ilmiy kuzatishlari bayon etilgan [5. 22–b.]. Uning “Al-af’ol val-infiolot” asarida ma’danshunoslik (mineralogiya) masalalariga to‘xtalib, minerallarning kimyoviy hamda jismoniy ta’sirlanish natijasida shakllanishini tushuntirishi olimning modda tuzilishini chuqur anglaganidan dalolat beradi. Shuningdek, “Kitob ash-shifo” asarning “an-Nabot” bo‘limida o‘simliklarning morfologiyasi, anatomiyasi, oziqlanishi va ko‘payish tizimini tizimli tahlil qilgani hamda soha atamalarini ishlab chiqqani uni o‘rta asrlarning eng yirik botanik olimlaridan biri sifatida namoyon etadi. Ibn Sinoning bu empirik kuzatishlari o‘simliklar dunyosini shunchaki dorivorlik xususiyati jihatidan emas, balki biologik nuqtayi nazardan yaxlit o‘rganganini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Abu Ali ibn Sino hayoti va ilmiy merosini tizimli tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, alloma nafaqat o‘z davrining, balki umuminsoniy sivilizatsiyaning eng buyuk ensiklopedik siymolaridan biridir. U yashagan X – XI asrlardagi murakkab siyosiy parokandaliklar va doimiy quvg‘inliklarga qaramay, Birinchi Sharq Renessansining yuksak intellektual muhiti olimga jahon fanini tubdan o‘zgartirgan o‘lmas asarlar yaratish imkonini berdi. Ibn Sinoning o‘ziga xos fenomeni shundaki, u antik G‘arb falsafasi va tibbiyotini (Aristotel, Galen, Gippokrat) islom tafakkuri hamda Sharq (Hind, Turon, Arab) xalqlari tajribasi bilan mukammal sintez qilib, mutlaqo yangi va mustaqil intellektual tizim yarata oldi.

XULOSA

Allomaning falsafa sohasidagi “Kitob ash-shifo” va “Mantiq-ul-mashriqiyyin” kabi fundamental asarlari peripatetizm maktabini yangi bosqichga olib chiqqan bo‘lsa, tibbiyot sohasida qizamiq va suvchechak kabi yuqumli kasalliklarni birinchi bo‘lib differensial diagnostika qilgani hamda har bir bemorga individual yondashish tamoyilini ilgari surgani klinik tibbiyot poydevoriga aylandi. Shu bilan birga, uning geologiya, mineralogiya hamda o‘simlikshunoslikning biologik asoslariga oid empirik kuzatishlari, tabobat qonuniyatlarini va falsafiy xulosalarni badiiy poeziya, ruboiy hamda “Urjuza” janrlari orqali nazm iplariga tizgani allomaning san’at va fanni uyg‘unlashtirgan ko‘p qirrali daho ekanligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Namozov Bobir Sharq allomalarining ilmiy-ma’naviy merosi. O‘quv qo‘llanma. – Buxoro: “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona, 2022. – 264 b.
2. Jumayeva N.A. Sharq allomalarining ilmiy merosi. O‘quv qo‘llanma. – uxoro : “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2020. – 228 b.
3. Ирисов А. Абу Али ибн Сино ҳаёти ва ижодий мероси. – Тошкент: Ўзбекистон ССР “ФАН” нашриёти, 1980. – 208 б.
4. Matkarimova S. M., Raximova A. M., Alinazarov Sh. F. Abu Ali ibn Sino – xalq tabobati va zamonaviy tibbiyot asoschisi. Monografiya. – Urganch: “Xorazm nashr matbaa”, 2020-yil. – 56 b.
5. Отаҳўжаев Азимхўжа. Абу Али ибн Сино. – Т.: «ABU MATBUOT-KONSALT» нашриёти, 2011. – 32 б.